

Kütüphaneciliğimize Kanat Gerenler / *Pioneers of Modern Turkish Librarianship*

Türk Kütüphaneciliği'nde Düşünsel Yapılanma Sorunu*

Özer Soysal**

Yaptıkları iş ya da uğraş alanlarının yaşama etkisini algılayamayanlar, mesleklerinin özündeki yaratıcı gücü kullanamazlar. Kütüphanecilik bağlamında bu, gerek kuram gerekse uygulama açısından, “bilgi”nin yaşamı ne zaman, nerede ve nasıl bilinçli etkilediği sorusu ile mesleğe kimliğini veren düşünsel çerçeve, yöntem ve araç gibi dinamikler arasında kurulması zorunlu ilişkinin gözden kaçması demektir.

Tıp'ta bir adı var mı bilmiyorum ama, sık sık, “doğruları hep başkalarının söylemlerinden öğrenmeyi neredeyse yaşam biçimine dönüştürmenin, insanın varlık nedenini sorgulatan bir davranış” sayılıp sayılamayacağını düşünürüm. Günlük yaşamda buna çokluk “cehalet”, zaman zaman da “zihinsel tembellik” diyoruz.

Cehalet, toplumsal dokunun sağlığını bozan bir sinsi etken. En tehlikeli yanı, hemen her alanda, değişik adlar altında örgütlenmiş bir sivil toplum hareketi kimliğine bürünebilmesi.

Bir görev tanımlamak gerekirse, kütüphaneci, toplumun akıl sağlığını etkileyegelmiş bu hastalığın panzehiri eğitim sürecine taze kan taşıırken “bilgi”yi kristalize eden bir süzgeç olma sorumluluğunu da üstlenmiş bulunuyor.

Türk Kütüphaneciliği'nin bu anlamdaki konumunu, aradan geçen 60 Yıl'ın bizi getirdiği noktada, düşünsel yapı boşluğu yönünden anaçizgileriyle ele alacağım.

Türkiye'de kütüphaneciliğin üniversite düzeyinde eğitim gerektiren bir meslek kimliği kazanışından on yıl sonra 1960 lar'ın başında, gelişmiş ülkeler hem bu “alan”ın düşünsel dokusunu belirleyici saptamalar yaptılar, hem de teknolojinin katkısıyla, hizmetin türlendirilip yaygınlaştırılmasını amaçlayan planlamalara gidildi.

Gelişmiş ülkeler kütüphaneciliğinin 1960'lı yıllardan başlayarak kazandığı bu ivme, biz'de ne nedenleri ne de yol açtığı sonuçlar bakımından ayrıntılarıyla tartışılmıştır. Bu türden diğer olumsuz göstergeler de, bir toplumsal bildirge niteliğindeki 1961 Anayasası'nın getirdiği “Sosyal Devlet/ Planlı Kalkınma/ Eğitimde Planlama/ ve Fırsat Eşitliği” gibi temel ilkelerin kütüphane kurumu'na olası etkileri üzerinde derinliğine durulmayışı oldu.

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi (Kütüphanecilik) Bölümü'nün 60. Kuruluş yıldönümü nedeniyle 13-14 Kasım 2014 tarihlerinde düzenlenen özel programın “Disiplinimizin Düşünsel Temelleri ve Geleceği” konulu I. Oturumunda yapılan konuşma metnidir.

** Prof. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

Söz konusu Anayasa çalışmalarında beliren bir yaklaşım da ayrıca belirtilmeli:

1961 Anayasası'nın özünü oluşturan Üniversite Öğretim Üyelerinden Kurulu Komisyon'ca Hazırlanmış/ Ekim 1960 başlıklı Öntasarı, kütüphane kurumu'nun kimlik ve işleyişinin yeniden tanımlanmasını olanaklı kılacak bir anlayış sergiliyordu. İdare ve Muhtar Müesseseler'e ilişkin altıncı bölüm'de yer alan 145.madde bunun işaretini verir. Madde, "Milli Müze ve Kütüphaneler, Devlet Konservatuvarları, Devlet Opera ve Tiyatrolarını sanat, bilim, yönetim ve maliye yönünden özerk kurumlar" saymakta, bunlara "kendi organlarını belli niteliklere sahip üyeleri arasından seçme hakkı ve personelini atama yetkisi vermekte; bu organları meydana getiren kişiler arasında üçte biri aşmamak üzere hükümet temsilcileri bulunacağını" hükme bağlamaktaydı. Adı geçen kurumların kuruluş, işleyiş ve çalışmaları yasa ile düzenlenecek, hangilerinin ayrı bir özerk tüzelkişiliğe sahip olacağı yasa ile gösterilecekti, Öntasarı'nın 143.maddesi üniversite, 144.maddesi TRT'nin özerkliğine ilişkindir. Öngörülen kurumlardan yalnız bu ikisinin özerk kılınması kabul edilmiştir¹.

Şimdi, Kütüphaneciliğin "bilimsellik" yeteneği konusunda 1970 ler'de giderek boyut kazanan tartışmalara dönelim. Anılan yıllarda "alan" kuramcıları sunları vurgulamaktaydı:

- Başlangıçta, kitapların kullanımı yönünden gelişigüzel ortaya atılan varsayımlar, özellikle de iç örgütlenme, dermelerin seçim ve düzenlenmesi, kataloglar oluşturma gibi konulara öncelik verilmesi, Kütüphaneciliğin düşünsel dokusunun araştırılmasını engellemiştir,
- Uzun süre "uygulamalı yanı ağır basan bir biçimsel teknik bilim" kabul edilen Kütüphanecilik, artık, "kayda geçmiş bilgi ile toplumsal etkinlik arasındaki ilişki" bağlamında irdelenmeli, "bilim olup olmadığı değil bilimler dizgesindeki yeri" tartışılmalıdır.

Giderek güçlenen bu görüşü savunan kuramcıların ortak paydası, ülkelerinde, "bilginin yaşamı değiştirmek için" gerektiği anlayışına dayalı eğitim ve bunu ar-ge programları ile bütünleştirilmiş bilim-teknoloji politikaları uygulanıyor oluşuydu.

Türk Kütüphaneciliği'nde süregiden sorunları kurumsal yapı öğelerindeki yetersizlikle açıklayamayız. Sorunlar, sanıldığı gibi, sadece kütüphane kurumu'nun fiziki yapılanışındaki bozukluktan kaynaklansaydı, zamanla giderilebilirdi. Geldiğimiz noktada karşılaştığımız gerçekse, "sorun ve çözüm" ün, kütüphane kurumu'nun içinde yer aldığı "eğitim dizgesi"nin insan ve yaşam etkenlerine yaklaşımında yattığıdır.

Kütüphaneciliğimiz'in düşünsel yapısını belirleyici bu temel yaklaşımın ayrıntısına girmeden, bundan sonra sıkça vurgulanacak iki kavram arasındaki farklılaşmaya dikkatinizi çekmek isterim: "Kurumlaşma" ve "kurumsallaşma". Kurumlaşma: Bir "olgu"nun kendine özgü işleyiş, örneğin, yönetim/ üretim/ denetim ve benzeri çalışma ilkeleri ile kimi etik kurallar uyarınca biçimlenmesi; Kurumsallaşma: Böylesi bir "olgu"nun ürettiği verim bakımından, toplumca genişlik ve derinliğine içselleştirilmiş hale gelmesidir. Diğer deyişle bu iki kavram,

¹ Konu'nun tartışması için, bkz.: Soysal, Ö. (1997). Yasa olgusu ve kütüphane kurumu, *Türk Kütüphaneciliği* XI (2), 88-95, sr.

bir bakıma, “madde” ve “onun güce dönüşmüş hali”ni anlatır.

Kütüphane hizmeti'nin işlerliği, “eğitim sürecinin kurumsallaşma yeteneği” ile doğrudan ilişkilidir ve “kurumlaşma” aşamasında kalmış bir eğitim düzleminde işlerlik kazanamaz.

İyimser bir yaklaşımla biz’de eğitim süreci, kurumlaşma evresi’ni geçtiği varsayılsa bile, kurumsallaşma yeteneği kazanamadığından toplumsal bilinçlenmede beklenen devinimi yaratamamıştır. Eğitim düzeneği bu yetenekten yoksunsa, kütüphane hizmeti'nin kurumsallaşması için gerekli altyapının da oluşma şansı yoktur. Birey’in “varlık nedenini kavraması”nın önünü açacak; öğrenme değil “nasıl düşünüleceği” üzerinde zihinsel çaba içine girmesini öngören bir eğitim ortamı yerine, bilgi aktarımını özendiren bugünkü kısır yapıyı teknoloji ile donatarak bu aktarımı “reform” sayan süreçten geçiyoruz. Gerek öğretim basamakları gerekse eğitimin değişik alanlarında kütüphane hizmeti yönünden artık kökleşmiş “hedef kitle sapması”nın nedenlerinden biri de budur.

Düşünsel yapı bağlamında gözetilmesi zorunlu ilk etmen olarak karşımıza, eğitimi bütünleyici, dolayısıyla yaşamı etkileyecek nitelikte bir kütüphane hizmeti'nin ancak “kurumsallaşmış eğitim dizgesi”nin sağlayabileceği ortamlarda biçimlenebileceği gerçeği çıkıyor.

Türkiye, “bilginin toplumsallaşması ve ussallaşması”na yönelik tutarlı politikalar üretmediğinden, kütüphaneler durak yerleri olmaktan çıkarak “düşüncenin devingenleştiği özgürlük alanları” haline gelemedi. Nitekim, çağdaş eğitimin bir demokratik kitle iletişim aracı olan kütüphaneler için öngördüğü işlevler, o’nu “kurumsallaşma”ya taşıyacak etmenlerin dikkate alınmayışı yüzünden etkinlik kazanamamıştır.

Söz konusu etmenlerin başında:

Kütüphane hizmeti'nin eğitimde “fırsat eşitliği” (açarsak, öğretim sürecini konu-içerik, yöntem, teknik ve araçlar bakımından bireysel özelliklere göre farklılaştırma) sağlanmasında oynadığı rolün gözden kaçması nedeniyle, öğretim programlarının kütüphane etkinliğinin boyutları ve bunun koşullarını belirleyici olamaması/ öğretmen yetiştirme programlarının “kütüphane kültürü”nü mesleki kimliğin parçası kılma gereği duymayışı/ okul yönetimlerinin “hizmet”in gücünü algılamada yaşadıkları güçlük gelir.

Özetle, kütüphane kurumu'nun eğitimin genel dokusunda “bilgilenme” edimi ile özden/ organik biçimde bütünleşme olanağı bulamayışı sonuçta o'nun eğitim sürecinde sürekli/etkin bir “araç” olmak yerine sanki belli fiziki koşullar yaratılırsa erişilecek bir “hedef”e dönüşmesine yol açtı.

Toplumlar, “gelişmişlik” bağlamında sorgulanırken, değişik özne ya da olgulardan yola çıkan “ölçütler” kullanılmıştır: Ulusal gelirden kişiye düşen pay, okullaşma ve okuryazar oranı, bilgi kaynaklarının nicelik/nitelik olarak toplumdaki dağılım ve kullanımı gibi. Bu ölçütler arasında, açıkça söylenmese de, özellikle gelişme sancısı çeken ülkeler yönünden en vurgulayıcı olanı, toplumun “bilgilenme kültürü”, diğer deyişle, “bilgiyi yerinde/ akılcı yöntemlerle/ belli amaçlar için ne ölçüde kullanabildiği, sonuçta, özgün bilgi üretiminde vardığı noktadır!. Böyle

ülkelerde, klasik gelişmişlik ölçütlerinden önce, eğitim sürecinin bireyde özden “bilgilenme dürtüsü” yaratıp yaratmadığı sorusu önadır. Üstteki ölçütler, eğer “eğitim” ilke/ öğretim yöntem ve araçları/ ile bilgi arayışını tetikleyip sürekli beslemiyorsa, anlam taşımaz.

Kütüphane kurumu'nun etkinliğinden, eğitim ve bilim politikaları bilginin bilinçli tüketilip yeniden üretilmesini zorunlu kılmışsa, söz edilebilir. Eğitim süreci, “bilgilenme” ile başlayıp bilgiye “bilimsel bilgi” niteliği kazandıracak ortamı hazırlıyor, o'na bilim-kültür politikalarının hammaddesine dönüşme yolu açıyorsa, amacına ulaşmış demektir. Bilgiyi bilimselleştirme kültürü sıg toplumlarda, varlık nedeni saptırılmış bir kütüphane hizmeti'ne özentiyile yamayan “teknoloji”nin getirisi: Bilgiyi fotokopi yoluyla okul ya da eve taşıma çabasındaki öğrencilerin oluşturduğu kuyruklarla başarıyı bilgisayar ekranında belirecek “hazır bilgi”ye bağlamış “gelecek” diğer deyişle, “gençlik”tir.

“Bilgiye bakış açısı”, çağdaş kütüphane kurumu'na kimliğini veren, başat etmen olmuştur ve o'nun yapılanma/işleyiş düzenini belirleyici ilkeler ötesinde varoluş felsefesini somutlaştırma nedeniyle önem taşır. Söz konusu etki, Kütüphanecilik bağlamında anaçizgileriyle şu düşünsel çerçeveyi çizmekte:

- Bilgi, “yaşamı değiştirmek” içindir; zihinsel sorgulamaya konu olduğu noktada güce dönüşür.
- O yüzden, “gelişmişlik” düzeyini toplumun “bilgi algılaması” gösterir,
- Bu bilince, düşünerek varılır,
- Düşünme ediminin itici gücü, okumaktır,
- Okuma/düşünme etkinliğinin örgütlendiği temel alan eğitim; bu etkinliğin toplumsal davranış biçimi ve bireysel derinlik kazanma boyutuna dönüşmesini sağlayıcı odaklar, bilgi (/kaynakları) nin fiziki ve tinsel yapısını irdeleyip dizgeleştiren kuruluşlardır,
- İşlevleri, bilgi (/kaynakları) nin izlenmesi ve nitelenmesinden özgün bilgi üretimi için gerekli tüketim dizgelerinin yaratılmasına dek uzanan bir çizgide gelişmek nedeniyle, kütüphane kurumu, bilgilenme/düşünmeyi körükleyerek aklın özgürleşmesine olanak hazırlayan en yaygın ve demokratik ortam/araçtır,
- Bilgi kavramı'nı zihinsel yapılanışın dayanağı, bilgilenmeyi doğal gereksinim sayarak bunların birey/toplum üzerindeki etkisini irdeleyici kuram ve yöntemlerle çözüm yolları üretmek ise Kütüphanecilik Bilimi'nin sorumluluk alanına girer.

Kütüphaneciliğin, biz'de “bilim dalı ve üniversite düzeyinde eğitime dayalı bir meslek” haline gelişinin 60.Yılı'nı kutlarken Kütüphaneciliğimiz'in, bir devlet görevi ve kamu hizmeti niteliğini giderek yitirdiği;

Son Milli Kütüphane örneğinde de izlendiği gibi, yıllarını kurumlarına adanmış kütüphanecilerin, meslekte ehliyet ya da liyakat dediğimiz değer alaşağı edilerek görevlerinden koparıldığı bir sürece de tanık oluyoruz,

60 yılın öyküsünü, şu vurgulama ile sonlandıracağım:

Uzman ve pratik yetenekleri gelişmiş insanlar yetiştirmek uğruna felsefi düşünceyi yok saymak ne denli anlamsızsa, kütüphaneci'nin düşünce yapısını "bilgi" ile "insan-toplum" öğeleri arasındaki tarihsel-sosyolojik etkileşim yerine maddesel-teknolojik yörüngede biçimlendirmeye çalışmak da o denli sakıncalı. Tarih'i, yeniden yaşamak zorunda değiliz.

Çağdaş kütüphaneci, meslek çizgisini salt toplumsal, teknolojik vd. dinamiklerin belirlediği bir uygulayıcı değil, ya böylesi dinamikleri besleyecek ya da dinamizm üretici düşünsel/ yaratıcı zenginliğin tetikleyicisi olmak durumundadır. Gottfried Wilhelm Leibniz, David Hume, Denis Diderot, Johann Wolfgang von Goethe, Franz Grillparzer, August H.Hoffmann van Fallersleben, Karl Richard Lepsius, Friedrich Wilhelm Unger, Léon Cahun, sonra Papa olan Pius XI, Frantz Funck-Brentano, José Enrique Rodo, Marcelino Menéndez y. Pelayo, Léoapold V. Delisle, Jorge Luis Borges, Ernst E.Hirsch gibi filozof, bilim/kültür/yazın ve sanat insanının kütüphanecilik uğraşına yönelişlerindeki etkenlerden biri, belki de, yaşama "kütüphane" dediğimiz yoğunlaşmış bilgi yörüngesinden bakma gereği duymalarıydı.

Edindiğimiz meslek bilgisi ile "kütüphaneci diploması" alabiliriz ama toplumsal tarihi anlamadan "kütüphaneci" olamayız.

Geleceğin kütüphanecisini önce "bilginin gücündeki gizemi" anlamaya çağırırken dinleyenleri selamlarım.